

Važnost crkvenih redova u povijesti medicine i farmacije kvarnerskoga područja

---

Jurdana, Stanko; Uremović, Vladimir

Source / Izvornik: **Acta Facultatis Medicae Fluminensis, 1992, 17, 167 - 175**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:184:642803>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Medicine - FMRI Repository](#)

VAŽNOST CRKVENIH REDOVA U POVIJESTI MEDICINE I FARMACIJE KVARNERSKOGA PODRUČJA

STANKO JURDANA¹, VLADIMIR UREMOVIĆ²

¹ P. Radića 33

51260 Crikvenica

² Strossmayerova 14

51000 Rijeka

PREGLEDNI RAD

Ključne riječi:

povijest medicine; religija i medicina

Primitiveno: 1991-10-17

SAŽETAK Uz kulturno i prosvjetno djelovanje pojedinih crkvenih redova, posebno je naglašeno medicinsko i ljekarničko djelovanje franjevac i pavlina na području Kvarnera. Osobito je važno njihovo zdravstveno djelovanje unutar samostana, ali i davanje medicinskih i ljekarničkih usluga okolnom pučanstvu, te njihovo edukativno djelovanje prema tom lokalnom pučanstvu. Raspolagali su s tada najsuvremenijim ljekarničkim i medicinskim priborom. Pratili su također najsuvremeniju stručnu literaturu, a to se vidi iz popisa knjiga njihovih biblioteka. Lijekove su nabavljali iz najpoznatijih europskih središta, a i sami su ih priređivali od ljekovitih biljaka koje su uzgajali u samostanskim vrtovima. Ukinućem većine redova koncem 18. stoljeća, na tom je području kroz dulje vrijeme nastala velika praznina koju tadašnja vlast nije kompenzirala adekvatnom službom. To se negativno odrazilo i na kulturu, prosvjetu i zdravstvo toga kraja.

Kad je staru grčku i kasnije arapsku medicinsku misao zaodjenula magla, vjerovalo se da je bolest proizvod satane. Tada se u Europi medicinska pomoć praktički očekivala jedino od božanske dobre volje, pa su kršćanski svećenici postali jedini sposobni da uspješno posreduju između bolesnika i božanskog izlječitelja¹. Jedina veza između Boga i njegove dobrohotnosti oče-

kivana je stoga od redovnika, i to zato što su oni inače bili svojevrсни posrednici u tom odnosu s jedne strane, a s druge strane jedino su oni proučavali i prevodili stare medicinske knjige, prakticirali medicinu, pa čak i otvarali medicinska učilišta. No crkvene medicinske škole uskoro postaju stjecište svjetovnjaka sa sviju strana, pa od 11. do 14. stoljeća dolazi do njihove preobrazbe

u medicinske fakultete (Bologna 1158, Oxford 1187, Pariz 1200, Montpellier 1220, Padova 1222 itd.) Zanimljivo je spomenuti da je već u to vrijeme u našim krajevima najstarije sačuvano zapisano ime liječnika-redovnika, franjevca Ivana, drugog vikarija bosanskog iz kapistranske provincije, koji je godine 1260. oslobodio ugarskog provincijala Petra od teške bolesti (*a gravi et extrema aegritudine*)². Međutim iz Barleove se rasprave o zdravlju staroga Zagreba saznaje da je u srednjovjekovnu Griču, pogotovo na Kaptolu medicinska praksa bila na zadovoljavajućoj razini. U "Zlatnoj buli" kralja Bele IV, u fundacijskoj ispravi grada Zagreba (1242), već se spominje svjetovni liječnik, doduše ne određena osoba s medicinskim znanjem, nego liječnik općenito: "Rani li tko koga (...) neka krivac plati liječnika(...)." Samo desetak godina kasnije spominje se poimence zagrebački kanonik Petar (1253). Bio je on *physicus*, tj. školovani liječnik internist³.

Pokrštavanje Hrvata prema rimskom obredu početkom 8. stoljeća imalo je odraza i na povijesni razvitak zdravstvenih prilika, jer je u doba narodnih knezova i kraljeva europska medicina bila posve u rukama rimokatoličkih crkvenih organizacija. Na našem se području podižu samostani koji će biti radilišta marljivih samostanaca; oni će prepisivati stare znanstvene medicinske rukopise iz kojih će nastati mnogobrojne ljekaruše. Tu će se proučavati i farmacija, a u samostanskim će se vrtovima gajiti ljekovito bilje. Tu će ubrzo niknuti i prve suvremene ljekarne, a u ponekom dijelu samostana bit će sklonište za siromahe i bolesnike, te za brigu o njima. U samostanima je obično bila prostorija ili više njih za liječenje bolesne braće, prostorija koja se kasnije pretvorila u samostansku bolnicu. U nju su uz bolesnu braću primani hodočasnici, siromasi i starci. To je zapravo bila karitativna ustanova, vrsta sklonište ili starački dom - infirmarij. No vrlo brzo u te su se prostorije koje su se vremenom proširile primali i bolesnici, pa su pretvorene u prave bolnice - hospitale. Već u pravilima benediktinskog reda postoji posebno poglavlje *de infirmis fratribus* tj. o postupku s bolesnom braćom. U njima se naglašava da u svakom samostanu mora postojati posebna prostorija za bolesnike koje treba pomno njegovati, kupati i dobro hraniti! Prema uputama Casiodora iz 6. stoljeća, morali su benediktinci proučavati medicinske spise i baviti se praktičnom medicinom⁴.

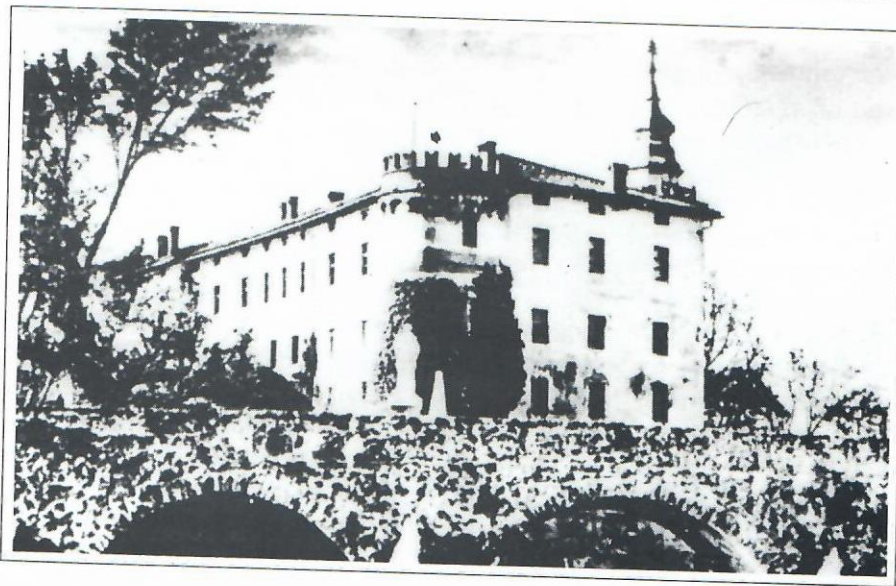
Također posebno treba istaknuti da se primjerice u Pravilima franjevačkog reda (6. po-

glavlje *Regula*), godine 1354. traži i zapovijeda da se braća na osobit način brinu za svoje bolesne članove i za druge bolesnike⁵. Liječenjem siromaha i bolesnika, kako bolesne braće tako i svjetovnjaka, bavili su se redovnici posebno upućeni u liječenje i priređivanje lijekova. Svoje su znanje redovito stjecali služeći uza starijega brata upućenog u liječenje. Svoje znanje upotpunjavali bi iz ostataka narodne medicine i onoga što su znali iz crkvenih i bogoslovskih knjiga i nauka, jer se u bogosloviji učila i neka vrsta pastoralne medicine da bi svećenici mogli i u zdravstvenom pogledu biti narodu naruku. I danas na teološkim fakultetima postoji kolegij *Medicina pastoralis*. No za liječenje izvan svojih bolnica bila im je potrebna posebna papina dozvola, pa se vezano uz to kao prvi papa spominje Benedikt XIV, a zatim godine 1430. i Martin V².

Redovnici se nisu zadovoljavali jedino sanitarnom preventivom, bavili su se i kurativom, predznanstvenom psihoterapijom, prosvjetivanjem i biljarstvom⁶. Treba naglasiti da su poznavali te primjenjivali i karantenske mjere. Tako Džaja (cit. 6) navodi dalje da bi za vrijeme pojave epidemije redovnici zatvarali samostane i strogo kontrolirali svaki kontakt između osoblja unutar samostana i izvan njega. A da bi pomogli stanovništvu pogođenom epidemijom, osobito umirućima, iz svojih bi redova izdvajali određeni broj dobrovoljaca i stavljali ih u karantenu. U kontaktu sa zaraženim bolesnicima ti su redovnici primjenjivali daljnje sanitarne mjere. Naravno da su unatoč toj predostrožnosti postajali žrtve epidemije koja je kosila i njihove živote, kao što je poznato prilikom pomora od kuge u Splitu godine 1607. Na njihovo bi mjesto dolazili drugi dobrovoljci, te s više ili manje sreće nastavljali opasno ali humano djelovanje među zaraženima.

Od crkvenih redova u početku je najvažniji bio *benediktinski red* kojeg je iz Italije pozvao godine 852. knez Trpimir i sagradio im samostan u Rižnicama pokraj Klisa⁷. U svojem su središtu u Monte Cassinu nedaleko od grada Salerno, razvili pravu znanstvenu akademiju. Tu su proučavali, prevodili i pisali znanstvena medicinska djela i bavili se liječenjem, osobito bolesne braće.

Na našem kvarnerskom području do 12. stoljeća osnovani su njihovi samostani na Rabu u Supetarskoj Dragi, na otoku Košljunu ispred Punta na Krku, opatije Sv. Juraj Lisački (Abatovac) pokraj Senja, Sv. Križ u Senjskoj Dragi i Sv. Dujam ponad Senja⁸, te Sv. Petar u Šumi (1023-1460). Prema Kandleru i Ostojiću, od 8. do 12. stoljeća na području Istre bila su čak 22 sigurna bene-

SLIKA 1. Pavlinski samostan i crkva Blažene Djevice Marije u Crikvenici prije restauracije

FIGURE 1 Paulist monastery and the church of the Blessed Virgin Mary in Crikvenica before restoration

diktinska lokaliteta⁹. Ti su samostani bili rasadišta tada najnaprednije zapadnjačke kulture i omogućili su već u 9. stoljeću dotada neviđen kulturni i ekonomski uspon među Slavenima, jer su prenijeli i iskustva starog dobrog načina obrade tla kakav se primjenjivao na rimskome području.

Od ostalih crkvenih redova koji su u svojim samostanima osnivali bolnice i ljekarne, treba spomenuti templare, ivanovce i cistercite.

Templari (božjaci) bili su red osnovan za vrijeme križarskih ratova sa zadatkom da se brinu za ranjene i bolesne križare, hodočasnike i putnike, te druge bolesnike. Oni su pokraj Sv. Petra na Bojištu pokraj Nina osnovali prvi javni hospital u Hrvatskoj⁷. Godine 1184. kralj Bela III. predaje templarima grad Senj koji kroz 85 godina tj. do njihova odlaska 1269. postaje najvažnije trgovačko i pomorsko središte na sjevernom Jadranu i glavna luka hrvatsko-ugarskog Kraljevstva. Templari su godine 1214. osnovali u Puli svoju bolnicu, i to uz današnji izvor "Karolinu". Oni su godine 1386. bili ukinuti, pa su bolnicu preuzeli *ivanovci* (nazvani hospitalcima, danas malteški vitezovi). No Venecija je bolnicu ukinula i srušila jer je bila izvan gradskih zidina, pa je kasnije sagradila novu, današnju bolnicu. U Istri templari se spominju i u Sv. Mihovilu nad Limom gdje godine 1305. preuzimaju samostan od benediktinaca i drže ga sve do ukinuća reda⁷.

Cisterciti kao poseban ogranak benediktinskog reda imali su poznati samostan u Topuskom, a u Senjskoj Dragi zadržali su se gotovo 7 stoljeća (1098–1784), i tada ih je ukinuo Josip II. Za prilike u Hrvatskoj bitno je to da se taj red, što mu inače u ostalome svijetu nije bila dužnost, ovdje izričito posvetio zdravstvenoj i bolničkoj

službi. To je bilo stoga što su tu zdravstvene prilike bile loše, pa ih je trebalo poboljšati, a papa je godine 1270. posebnom bulom izričito naredio da je red u samostanu dužan uzdržavati hospital *ad receptionem infirmorum et pauperum*⁷.

U doba reformacije i protureformacije naseljuju se početkom 17. stoljeća u Rijeci i okolnome području kapucini (ogranak franjevac), isusovci (jezuiti) i sestre benediktinke.

Kapucini se spominju godine 1610, a u Karlobagu godine 1710.

Benediktinke se pojavljuju u Rabu već u 11. stoljeću, u Pagu godine 1220, u Krku 1223, a u Rijeci djeluju do godine 1945.

Ti su redovnici visokoobrazovani ljudi, školovani najčešće u najvišim inozemnim sveučilištima. Odskaču od domaćega, gotovo samouk klera. Otvaraju škole u kojima osim svojeg pomlatka školuju sinove i kćeri patricijskih obitelji, ali većinom u latinsko-talijanskom duhu. Budući da su to uglavnom stranci, razumljivo je da među njima prevladavaju većinom strana prezimena. Za razliku od njih, u domaćeg samoukog klera koji se uglavnom nalazi oko kaptola, sve do 18. stoljeća prevladavaju slavenska prezimena. No Slaveni nemaju većeg utjecaja na školovanje i javan politički život¹⁰.

Isusovci su se manje bavili zdravstvenim pitanjima, ali ipak su osnivali ljekarne. Jednu su imali u Zagrebu, djelovala je od 1643. do 1767. kad ju je ukinula Marija Terezija, a drugu u Požegi do 1740. do ukinuća reda 1773, kad je isusovac brat Pavao Thaller pretvara u gradsku ljekarnu¹¹. Isusovci su u Hrvatskoj bili uglavnom prosvjetitelji, te su imali velikog utjecaja na razvitak školstva i crkvene i svjetovne znanosti. Već godine 1627. za

cijelo područje grada Rijeke otvaraju "Kraljevsku veliku gimnaziju" koja postaje kulturno središte toga kraja, a u Zagrebu od godine 1662. djeluje Isusovačka akademija. Njihov je red postojao i u Puli, a u Kastvu su izgradili znamenitu "Crkvinu". Danas imaju rezidenciju u Opatiji, te ispostave u Zametu, Matuljima i Veprincu. Ukidanjem isusovačkog reda godine 1773, preuzimaju njihov nastavnički rad svećenici-svjetovnjaci, a isusovci ostaju kao profesori u gimnaziji. Nakon isusovačkog latinskog nastavnog razdoblja koje se nastavlja i u prvoj polovici 19. stoljeća, sredinom tog stoljeća zaslugom F. Kurelca hrvatski jezik službeno postaje nastavni jezik u školama^{10,12}.

Od isusovaca s kvarnerskog područja važnih za ljekništvo, treba spomenuti dvojicu rođenih Riječana, i to Antuna Michelazzia, kasnije profesora mineralogije i kemije u Gorici, koji koncem 18. stoljeća znanstveno obrađuje ljekovitost minerala i bilja u svojem udžbeniku iz mineralogije, geologije i kemijskih preparata te Josipa Zanchia, kasnije sveučilišnog profesora u Beču i pisca priručnika iz fizike, u kome iznosi traktate o ljekovitim biljkama i o anatomiji čovjeka¹¹. Manje važni za medicinu a više za prosvjetu, u tim su krajevima bili poznati augustinci i dominikanci koji su više kontemplativni redovi.

Augustinci su u Senju imali samostan s crkvom Sv. Nikole od godine 1308. do 1378, a u Rijeci samostan s crkvom Sv. Jeronima od godine 1315. do ukinuća reda godine 1788.

Dominikanci su u Senju naslijedili godine 1378. samostan od augustinaca i predali ga pavlinima nakon 256 godina tj. godine 1634. Osim toga spominju se na Trsatu od godine 1491, zatim u Cresu i Puli, te ponovno u Rijeci od 1951. Za vrijeme Frankopana imaju i samostan Sv. Nikole u Kraljevići⁸.

Najvažniji za zdravstvo u našim krajevima bio je rad u franjevačkim i pavlinskim samostanima, u kojima se između ostalih predmeta izučavala medicina i farmacija. Međutim povrh samo-

stanskog djelovanja redovnici su ubrzo počeli liječiti pučanstvo, pa se takò mnogi svećenik župnik bavio posebno liječenjem bolesti, vađenjem zuba, kirurgijom-ranarstvom, vidanjem rana, namještanjem zglobova ili kostoloma. U Bosni narod je franjevce zvao kriptonomom "ujaci", poradi njihove popularnosti.

Franjevci su nastali kao prosjački red, a osnovao ih je godine 1219. sv. Franjo u Assisiu. Na kvarnerskome području pojavili su se već u prvoj polovici 13. stoljeća, tako da su se između godine 1222. i 1260. naselili po kvarnerskom dijelu

Hrvatskog primorja, na otocima i u Istri, a tek nakon toga u Bosni. Služe se narodnim staroslavenskim jezikom i glagoljskim pismom. Najprije se spominju u Senju (1272), na otoku Krku (1290), Poratu (1480), Glavotoku (1468), Košljunu nakon benediktinaca (1447), na otoku Cresu u Martin-šćici (1479), u Malom Lošinjju, Nerezinama, Kaporu na Rabu, na Trsatu (1453), a u Crikvenici tek od godine 1926. U Istri spominju se u Puli (1283), zatim u Pazinu, Rovinju, Koprju, Poreču, Labinu, Piranu, te kratko vrijeme u Roču. Ogranak franjevaca - konventualci, minoriti, pojavljuje se u Cresu godine 1250, a u Puli već godine 1227¹³.

Zanimljiv je podatak o. Furlana, prema Hekiću¹⁴, da u samostanu franjevaca u Pazinu" (...) godine 1732. bi

prenesen kip u kapelicu samostanske bolnice, odakle bi ga za velikih stiska: kao u vrijeme suše, za kužnih bolesti, odnijeli u crkvu (...). Taj je prvobitni samostan bio malen, jedva za dvanaest osoba. Tada su franjevci imali bolnicu, ljekarnu, kirurge i knjižnicu. Četvorica franjevaca koji su kao ranarnici umrli u franjevačkom samostanu, bili su: Br(at) Primož Stör, iz Bavorske, ranarnik, star 35 god., u sv. redu 17 god., umro 6. rujna 1705; Br. Zeno Hoss, iz Njemačke, laik, ranarnik, star 53, u redu 29, umro 23. listopada 1778; Br. Goar Meschuttar, iz Ljubljane, ranarnik, star 30, u redu 9, umro 28. ožujka 1784; Br. Severin Klampferer, iz Austrije, ranarnik, star 44, u redu 20, umro 15. studenoga 1795¹⁴.

SLIKA 2. Zapis s tabernakula na glavnom oltaru župne crkve Blažena Djevica Marije u Crikvenici

FIGURE 2 Entry from the tabernacle on the main altar of the parish church of the Blessed Virgin Mary in Crikvenica

Dokaz o tome da su se franjevci u Trsatskom samostanu bavili zdravstvenom djelatnošću, nalazimo također u popisu više od 200 knjiga samostanske biblioteke, koji je sastavio brat Petar Francetić. Među knjigama je i 37 medicinskih knjiga (tj. od br. 51. do 87), potječu iz razdoblja od godine 1546. do 1836, a nabavljene su iz najpoznatijih europskih medicinskih središta¹⁵. Postoji nadalje zapis o tome da je godine 1738. djelovao samostanski brat kirurg-ranarnik koji je 1743. liječio i stanovnike Trsata, ne samo članove samostana. Sačuvan je popis petorice preminulih kirurga-ranarnika sahranjenih na Trsatu. To su Adalbert Eggar (1712), Justus Schach (1745), Viktorin Tichi (1758), Maseo Smrekar (1808) i Gašpar Vidas (1834)¹⁵.

Također ljetopisne zabilješke iz godine 1745. izričito spominju samostanskog ljekarnika u slučaju kad je trebalo liječiti građane Trsata. Jednako tako ljekarnik djeluje u Trsatskom samostanu i poslije državne zabrane takva djelovanja, jer se spominje i godine 1780¹⁶.

Opsežne crkvene reforme cara Josipa II. kojeg je pruski kralj Fridrik II. podrugljivo nazivao "sakristanom", koje su dovele do ukidanja svih muških i ženskih redova i samostana, spasile su samo redove koji su se bavili njegovanjem bolesnika ili nastavom, pa su se tako održali i neki od spomenutih samostana. Istarski su samostani uglavnom dokinuti tijekom Napoleonove vladavine, a kasnije su napušteni i pojedini samostani uz obalu. Bili su nekoć glavna uporišta glagoljice i narodnoga jezika. Schiavuzzi navodi da je zbog pustošenja kuge u 13. i 14. stoljeću u Istri već tada posve napušteno 5 samostana, i to tri u Puli, te na Brijunima i u Barbanu¹⁷.

Pavlini, redovnici pustinjaci nosili su bijele halje, te ih je narod nazivao "bijelim fratrima". Poput franjevaca služili su se u crkvenim obredima narodnim staroslavenskim jezikom i pisali glagoljicom. U hrvatskim se krajevima pojavljuju ubrzo nakon što je godine 1215. u Mađarskoj u okolici Pečuha osnovan red, i u nas djeluju 542 godine, tj. od 1244. do abolicije reda godine 1786. Pavlini su više od pola tisućljeća aktivni sudionici i svjedoci društvenih i ekonomskih mijena, nerijetko i žrtve turskih ratnih pustošenja. Pavlinski redovnici u nemirnim i nesigurnim vremenima uspijevaju sačuvati i zadržati kontinuitet humanističke misli prosvjetiteljskog duha, inaugurirajući iz svojih redova u hrvatsku povijest istaknute ličnosti kulturnog i javnoga života (Belostenec, Gašparoti, Brezovački, Ranger, Riedl, Borković)¹⁸. Osim što su u nas ostavili jake tragove u humanističkoj kulturi, pavlini su se vrlo

intenzivno bavili kulturom tla, vinogradarstvom, voćarstvom i općenito poljodjelstvom¹⁹.

Glavni samostani pavlina bili su Remete i Lepoglava s Filozofijskim zavodom pavlina od godine 1656, i s podružnicom u dvorcu Olimje u kojem je trebalo biti utemeljeno sveučilište s prirodoslovnim, medicinskim i farmaceutskim fakultetom. Odande su dolazili u Istru i Hrvatsko primorje školovani redovnici: profesori, umjetnici, graditelji, ljekarnici, ali i laici koji su vrsni poznavatelji obrta, obrade zemlje i uzgoja biljaka²⁰. Pavlinski su samostani bili središta zračenja progresivnih i suvremenih ideja, rasadišta znanosti, umjetnosti, književnosti i obrazovanja, te mjesta osnutka i djelovanja prvih srednjoškolskih i visokoškolskih ustanova u Hrvatskoj. Izdašno su darivani posjedima i dragocjenostima, pa su raznim darovnim ugovorima i kupnjom stekli velike zemljišne posjede oko svojih samostana, i time osigurali materijalnu osnovu svojega daljnjeg društveno-ekonomskog i kulturnog djelovanja. Pavlini od eremita (pustinjaka) postupno postaju bogat crkveni red s istaknutom elitom visokoučenih i obrazovanih redovnika, a u kasnijim stoljećima i sami postaju moćni feudanci i jedan od najvažnijih političkih subjekata društva¹⁸. Tako su u njihovim samostanima i crkvama stvoreni monumentalni spomenici graditeljstva, kiparstva i slikarstva. No pavlini su bili i vrlo praktični i poslovni ljudi koji su se uz mnogobrojne obrte bavili liječenjem i ljekarništvom ne samo radi vlastitih potreba, već i zbog prilika u kojima su djelovali, a i zbog potreba toga kraja. Imali su kirurge koji su pomagali i okolnome stanovništvu.

U glasovitu pavlinskome samostanu u Lepoglavi od godine 1760. do 1770. spominju se ranarnik brat Pavao i ljekarnik brat Damjan²¹. I zapis na unutrašnjoj strani tabernakula na glavnom oltaru župne crkve Blažene Djevice Marije u Crikvenici, svjedoči jednako o kirurgu bratu Cosmasu Mayru^{22,23}. U tom se zapisu navodi da je gvardijan samostana Vjenceslav Grubač godine 1776. prvi služio na tom oltaru svečanu misu, Franjo Schmelz i Filip Vidrić bili su draguljari (ukrašivači), Pavao Riedl izradio je kipove i rezbarije, a Luka Hanser pozlatu i slike. Na kraju zapisa naveo je da je brat Cosmas Maijr *Chirurgus* taj dokument napisao vlastitom rukom. Taj je podatak otkrio tijekom renoviranja crkve župnik Anton Rigoni koji je od 1914. do 1941. vodio *Liber memorabilium*, tj. kroniku župne crkve Blažene Djevice Marije u Crikvenici.

Moramo se također osvrnuti i na kirurge onoga vremena²⁴. Tijekom srednjega vijeka

svjetovni komunalni liječnici dijelili su se u dvije oštro odijeljene skupine: fizike i kirurge²⁵. Fizici (*medici physici*, doktori medicine) bili su učeni ljudi, uglavnom s fakultetskom naobrazbom stečenom u medicinskim školama Europe. Imali su veliko teorijsko znanje, ali bili su bez iskustva u operativnom liječenju, te su se pretežno bavili medicinom. Kirurzi su imali nižu stručnu naobrazbu, slabo su poznavali latinski i stručnu literaturu, ali imali su veliko praktično iskustvo. Svoju su vještinu stjecali naukovanjem poput drugih obrtnika i udruživali su se u cehove. Njihovo je zanimanje često bilo povezano sa zvanjem brijača koji su se također bavili liječenjem, osobito puštanjem krvi i vađenjem zuba. Znanje im se prenosilo više usmenom predajom negoli knjigama koje su pak više rabili na medicinskim fakultetima i u samostanima.

Kirurzi u Francuskoj dijelili su se u dvije skupine, pa su se nazivali "kirurzi s dugim haljetkom" ili pravi kirurzi, te "kirurzi s kratkim haljetkom" ili brijači-kirurzi^{23,26}. Te su se razlike dugo zadržale zbog velike razlike u teorijskoj naobrazbi, pa su fizici imali pravo kontrolirati rad kirurga-obrtnika-ranarnika, zatim brijača, babica, ljekarni i bolnica. U habsburškim zemljama u doba Marije Terezije i Josipa II. ti su odnosi konačno regulirani jedinstvenim zakonskim propisima i objavljeni godine 1770. u *Generale normativum in re sanitatisu*, te godine 1786 u *Regni protomedicusu*, gdje je potpuno regulirana zdravstvena služba u Monarhiji i stručna sprema pojedinih skupina zdravstvenih radnika. Istom tada kirurzi su počeli stjecati ravnopravnost s ostalim granama medicinske djelatnosti, jer je uvedeno polaganje stručnih ispita za kirurge na pojedinim sveučilištima, da bi dokazali svoju stručnu spremu²⁷.

O radu pavlina na zdravstvenom području imamo vrlo malo pisanih izvještaja. Primjerice zdravstveni savjeti u pavlinskom obrednom priručniku iz godine 1644, prema Kniewaldu, uvelike podsjećaju na stihove iz salernskog regimena⁴. A pavlin, otac Imbro Luić napisao je godine 1746. ljekarušu u obliku knjižice u kojoj su na kraju njegovi biografski podaci²¹.

Teško je reći kakva je bila liječnička i ljekarnička sprema pojedinih samostanskih kirurga i ljekarnika. Najvjerojatnije su mnogi to izučili kao obrt uz kojeg starijeg i dobro izvježbanoga samostanskog brata kirurga-ranarnika ili ljekarnika. Prakticirali su i pučku medicinu, međutim kasnije su pojedini svoj nauk završili na kojem od liječničkih učilišta Europe. Kirurzi-ranarnici većinom su bili braća laici a ne svećenici, jer je već godine

1227. papa Honorije III. zabranio svećenicima bavljenje operacijama, budući da prema crkvenom koncilu u Toursu *ecclesia abhorret a sanguine* (crkva zazire od krvi). Oni pak svećenici koji su dobili dopuštenje da liječe bolesnike, dobivali su ga uz klauzulu *abseque incisione et adustione*, tj. bez rezanja i paljenja. Liječenje je kasnije bilo dopušteno i klericima, ako su škole izučili prije stupanja u samostan²⁷. Crkvene su vlasti dopuštale klericima i laicima liječenje i izvan samostana, ako se radilo o siromasima, prijateljima i dobročiniteljima i općenito u slučaju velike potrebe, primjerice nesreće ili epidemije. U tim su slučajevima mogli dobivati lijekove iz samostanske ljekarne, uz odobrenje poglavara samostana.

Javna liječnička djelatnost redovnika pobudila je pomalo zavist svjetovnih liječnika, pa se javljaju i prve afere o nadriliječništvu. Na zahtjev svjetovnih kirurga, 2. listopada 1758. carica Marija Terezija zabranila je samostanskim ranarnicima liječenje izvan samostana, ali se ta zabrana slabo poštovala, jer su samostanski ranarnici bili omiljeni u narodu. Reformom zdravstva godine 1763. Marija Terezija zabranila je crkvenim redovima i držanje ljekarni⁷.

Još treba spomenuti da je među kirurzima i ljekarnicima tada bilo mnogo njemačkih imena, a to se može protumačiti time što su mnogi svećenici Nijemci došli u naše krajeve polovicom 18. stoljeća, nakon što su bili protjerani iz Bavarske. To se vidi i iz našeg zapisa o crkveničkim pavlinima, iz popisa duhovne i svjetovne braće u Lepoglavi, Olimju, Sv. Petru u Šumi te franjevaca u Pazinu i na Trsatu.

U kvarnerskom dijelu Hrvatskog primorja i u Istri pavlinski su samostani bili na teritoriju vladavine knezova Frankopana, i svi odreda bili su frankopanske zadužbine. Iz samostana Sv. Nikole na Gvozdu pokraj Modruša (1390–1493) i Sv. Marije u Zažićnu pokraj Otočca (1490–1506), zbog nadiranja Turaka u Liku sele prema moru, pa ih nalazimo u primorskim samostanima Sv. Spasitelja u Ljubotini južno od Senja (1364–1552) i Sv. Jelene u Vlaškoj Dragi sjeverno od Senja (1390–1558). Oba su ta samostana bila napuštena jer ih je porušio kapetan Lenković izgradnjom Nehaj-kule zbog turskih nadiranja, a samostanci su preseljeni 8. svibnja 1637. u samostan Sv. Nikole unutar gradskih zidina, kojeg su godine 1634. napustili dominikanci. Sa Senjom je usko povezan i pavlinski hospicij (gostinjac) Sv. Kuzme i Damjana u Baškoj na Krku (1455–1791), kao rezidencija i konačište za redovnike. U Novom Vinodolskom osnovan je godine 1453. samostan Blažene Djevice Marije na

SLIKA 3. Dvorište pavlinskog samostana u Sv. Petru u Šumi
FIGURE 3 The court of the Paulist monastery of Sv. Petar u Šumi

Ospu, a u Crikvenici samostan Blažene Djevice Marije za koji je trojici pavlina posebnu darovnicu dao knez Nikola IV. Frankopan u Modrušu 14. kolovoza 1412. O tom je do početka ovog stoljeća svjedočila i velika uljana slika, ali je nestala netragom. Taj je samostan djelovao do 20. veljače 1786. kad je carskim dekretom Josipa II. ukinut red, a redovnici raseljeni^{28,29}. S crikveničkim je samostanom povezan i hospicij-u Rijeci, koji su kupili crikvenički pavlini. Ta im je zgrada služila za odsjedanje i liječenje, a nalazila se u današnjoj ulici Josipa Kraša 8–10; nad ulazom se i danas nalazi pavlinski grb. Ne zna se točno kada su crikvenički pavlini sagradili svoj gostinjac, ali se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da su početkom 18. stoljeća kupili kuću Stjepana Celebrinia i prilagodili je svojim potrebama. U javnoj ispravi gostinjac se spominje prvi put godine 1751. Pavlinska vinodolsko-istarska vikarija od početka 18. stoljeća bila je na vrhuncu ekonomske moći. Pavlini su u Istri imali samostane na Čepičkom jezeru i u Sv. Petru u Šumi, a u Primorju u Senju, Novom Vinodolskom i Crikvenici. Grad Rijeka bio im je privlačna točka, tu su mogli dobiti zdravstvene i pravničke usluge, tu su tržili svoje vino i proizvode i kupovali potreštine za samostane. Godine 1759. kupili su od kapetana Benzonia vinograd i kuću "Sušak" pokraj Sv. Lovre ispod Trsata (gdje je današnji neboder), a to znači da su bili zainteresirani da svoju ekonomiju i trgovinu približe Rijeci³⁰. Tada, tj. godine 1759. prvi se put u ispravi spominje Sušak.

U težim bolestima redovnici su odlazili u spomenuti hospicij u Rijeci. U njemu je godine 1671. umro pavlin Franjo Kreljanić i godine 1767. pavlin

Adalbert Kabalin. Da su se crikvenički pavlini doista bavili i liječenjem svjedoči i okolnost da je u knjižnom blagu tog samostana, između ostalih knjiga kojih je tijekom zadnjeg popisa bilo ukupno 1450, bilo i nekoliko medicinskih popisanih u katalogu godine 1761. pod br. 24, *Medici* (...) ³⁰.

U crikveničkom je samostanu određeno vrijeme živio i djelovao poznati veliki leksikograf i pisac Ivan Belostenec (1594–1675), autor znamenita leksikografskog djela *Gazophylacium*. Belostenec je između ostalog bio upravitelj istarske provincije pavlinskog reda u Sv. Petru u Šumi, a pisao je pjesme i propovijedi na jeziku koji je bio kombinacija štokavskog, čakavskog i kajkavskog narječja. Tu je također radio poznati barokni kipar Pavao Riedl koji je uglavnom djelovao na području istarsko-vinodolske provincije. Postigao je vrhunske domete osim u Crikvenici godine 1776, i na oltarima Sv. Petra u Šumi i župne crkve u Puntu na otoku Krku³¹. Prema predaji, u tom je samostanu prvu naobrazbu stekao i naš najveći minijaturist Julije Klović (1498–1578).

Pavlini su u Istru došli godine 1395. i tu osnovali samostan Blažene Djevice Marije na Čepičkom jezeru. Odatle su se proširili godine 1459. u Sv. Petar u Šumi, gdje im je car Fridrik III. dao staru benediktinsku opatiju, i tu su izgradili samostan za 6 svećenika i 4 klerika. Oba su samostana nakon raspuštanja reda u Istri godine 1783. još kratko vrijeme bila aktivna na austrijskom teritoriju. Pavlini su imali i dva gostinjca na venecijanskom teritoriju: Klovar (*Clavar*) s crkvom Blažene Djevice Marije pokraj Plomina (od godine 1766), koji je pripadao Čepiću, te Barat

(*Baratto*) s kapelom Sv. Siksta (od godine 1596) u današnjoj župi Kanfanar, a nekadašnjoj Dvigrad (*Duocastelli*), koji je pripadao Sv. Petru u Šumi, kao i mala rezidencija u Kruni (*Corona*) s crkvicom Blažene Djevice Marije. Također je ispod grada Motovuna kraće vrijeme (prije godine 1597) postojao priorat Sv. Elizabete kojeg je preuzeo porečki biskup. Nakon raspusta u Istri (poslije 1783), većina pavlina preselila se u primorske samostane, ali nakratko, jer su nakon abolicije cijelog reda (1786) bili primorani raspršiti se po župama kao kapelani i župni pomoćnici.

Samostan u Sv. Petru u Šumi imao je organiziranu ljekarnu prema uzoru na druge pavlinske samostane toga doba. O tomu svjedoče sačuvane pisane isprave iz razdoblja od 1782. do 1784²⁰. U zgradi davno napuštena samostana danas su još uvijek prostori nekadašnje ljekarne.

Kad je ukinut pavlinski red već spomenutim carskim dekretom Josipa II, pavlinski su samostani i njihova dobra prodavani na dražbama. Tu je sudbinu doživjela i ljekarna tog samostana. Pred raspust pavlina u Istri godine 1782. za privremenog je upravitelja samostana u Sv. Petru u Šumi postavljen povjerenik Gubernije u Grazu J. B. von Redisheim. Po njegovu je nalogu popis namještaja i opreme te ljekarne obavio godine 1782. pavlin ljekarnik Eugen Kleis (umro u samostanu Sv. Nikole u Senju), koji je procijenio da je njihova vrijednost ukupno 80 forinti²⁰. Na dražbi koja je te godine bila otvorena, ranarnik Franjo Grbac iz Pićna ponudio je za inventar ljekarne svega 20 forinti. No njegova ponuda nije prihvaćena. Budući da tijekom godine 1783. nije bilo povoljnije ponude, privremeni upravitelj samostanskih dobara J. B. Redisheim poslao je početkom godine 1784. Guberniji u Graz ovu obavijest: "Za vrijeme licitacije namještaja i inventara ljekarne godine 1783. nitko se nije zanimao za opremu. Sam prijevoz u drugo mjesto bio bi skup. Lijekovi su prastari za uporabu." U drugom dopisu koji je poslao u Graz 22. rujna 1784. navodi specifikaciju namještaja i inventara ljekarne uz popis knjiga koje su bile vlasništvo te ljekarne. To su bile knjige tada poznatih autora medicinskih djela: farmaceutske knjige Mathiolia, Conicera, Mediona, Barthelta, Begiona, Gabelkowera i drugih, austrijska farmakopeja (*Dispensatorium pharmaceuticum austriaco-Wiennense*), te receptni priručnici (*Liber variorum medicamentorum plabaeis perutilis*). Tu nalazimo i herbar ljekovitih bilja, te više knjiga o ljekovitim biljkama. Može se zato pretpostaviti da su pavlini i u svojem velikom vrtu obvezno uzgajali takve biljke. Sudeći prema inventaru, ta je

ljekarna u ono doba bila vrlo suvremena. U njoj nalazimo staklene bočice, lončice od majolike, drvene posudice za lijekove, ormare sa staklenim vitrinama, vage, tijesak, sita i drugo. Takvu opremu nalazimo i u ostalim javnim ljekarnama toga doba. To pokazuje da su pavlini opskrbili svoju ljekarnu robom sa zapadnoeuropskih, napose talijanskih tržišta, gdje se tada rabila takva oprema. Iako je djelatnost samostanske ljekarne bila namijenjena u prvom redu potrebama redovnika, sigurno je da je bilo korisnika i izvan samostana, osobito među kmetovima, pavlinskim znancima i prijateljima na području pazinske grofovije.

Iako nemamo točnih podataka o postanku ljekarne u pavlinskom samostanu u Sv. Petru u Šumi, s vjerojatnošću možemo pretpostaviti da je ljekarnička djelatnost supetarskih pavlina započela još za vrijeme prve obnove samostana, tj. prije godine 1617, iako se taj samostan prvi put spominje u indiciji godine 1176. Poznati kraljevski dvorski dekret o samostanskim ljekarnama od 4. srpnja 1748, nije pogodio tu ljekarnu. Jednako tako sigurno je da ni glavni zdravstveni normativ G. van Swieten iz godine 1770. nije smanjio aktivnost te ljekarne kao što je to bilo drugdje, jer je bila adekvatno opremljena i vodili su je školovani redovnici. Nasilna likvidacija ljekarne godine 1784. bila je udarac ljekarništvu toga kraja.

Dva su stoljeća minula otkako je ugasnuo red kojega je duh bitnije utjecao na unapređivanje kulturnih i gospodarskih prilika u Hrvatskoj tijekom nekoliko stoljeća, tj. od prve polovice 13. do konca 18. stoljeća. Zbog nasilna i brzopleta potpunog ukidanja njihova reda (abolicija 1786), rasformiranjem knjižnica i gubitkom golema blaga, kako znanstvenog, kulturnog, umjetničkog i bibliotečnog tako i mnogobrojnih riznica, koja su pavlini brižljivo sakupljali i čuvali više od pola tisućljeća, nepovratno je i zauvijek nestalo neprocjenjivo kulturno bogatstvo. Paradoksalno je to da u dogledno vrijeme druge slične institucije nisu bile osnovane umjesto njih da bi nadomjestile njihovu važnost i djelovanje. To je blago, napose pokretna imovina, razneseno, pokradeno i izgubljeno, a većim dijelom, prema nalogu austro-ugarske državne Komore, preneseno u Austriju i Mađarsku. Time je opseg te zadnje devastacije bio veliki korak unatrag, te je ustvari poprimio razmjere "najveće i najorganiziranije pljačke hrvatske kulture do tada" (Maleković)¹⁸. To je lijepo opisao i August Šenoa u povjestici "Fratarska oporuka".

LITERATURA

1. *Belicza B.* Ranarnnici u zdravstvenoj povijesti Hrvatske. Zagreb: Saopćenja Pliva 1973;16:213-23.
2. *Barle J.* Ranarnnici i ljekarnici iz franjevačkog reda. Lijec Vjesn 1907;29(1-4):8-115.
3. *Grmek MD.* O stručnoj naobrazbi liječnika u Hrvatskoj do početka XVIII stoljeća. Lijec Vjesn 1962;90(12):122-38.
4. *Grmek MD.* Salerno i Hrvatska. Lijec Vjesn 1953;75(9-10):259-65.
5. *Pavelić D.* Kratki osvrt na medicinske knjige franjevačkog samostana u Fojnici. Zbornik radova Prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sarajevo 1970;10(1-3):331-7.
6. *Džaja S.* Bosanski franjevci i zdravstvo u BiH u drugoj polovici 18. stoljeća i prvoj polovici 19. stoljeća. Zbornik radova Prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Sarajevo 1970;10(1-3):279-303.
7. *Bazala V.* Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata. Bogoslovska smotra 1968;38:240-62.
8. *Bogović M.* Prijelazno stoljeće senjske crkve (1450-1550). Senj zbor 1990;17:69-92.
9. *Ostojić I.* Benediktinci u Hrvatskoj, Split 1964; 2:206-14.
10. *Ružić S.* Rijeka-Corpus separatum. U: Gimnazija "Mirko Lenac", Rijeka 1966:7-9.
11. *Matejčić R.* Kako čitati grad - Rijeka jučer, danas. Rijeka: ICR 1988.
12. *Korade M.* Isusovci i medicina u Hrvata (17. i 18. st.). Zbornik sažetaka Znanstvenog kolokvija "Crkva u povijesti zdravstvene kulture Hrvatske" Trsat 22. travnja 1991:17.
13. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, cerkev v Jugoslaviji.* Zagreb: BKJ 1975.
14. *Hekić J.* Pisano priopćenje.
15. *Vodič kroz izložbu Franjevačkog samostana u Trsatu 1988:8-10.*
16. *Hoško E.* Ranarnnici i ljekarnici u franjevačkom samostanu uz svetište Gospe Trsatske. Zbornik sažetaka Znanstvenog kolokvija "Crkva u povijesti znanstvene kulture Hrvatske". Trsat 1991:9.
17. *Jurdana S, Uremović V.* Uloga nekih crkvenih redova u povijesti zdravstvene kulture Hrv. primorja i Istre. Zbornik radova 26. sastanka NDZHZKJ. Poreč 30. rujna - 2. listopada 1976. Rijeka 1978:69-76.
18. *Slavica-Gabout V.* Bogatstvo eremita. Zagreb: Oko 1989(1-15.VI):16-7.
19. *Šugar I.* Prinos pavlina razvitku, širenju i unapređivanju poljoprivrede i ljekarstva. U: Kultura pavlina u Hrvatskoj (1244-1786). Zagreb: Globus 1989:343-9.
20. *Bartolić A, Ivković Č, Uremović V, Tonković V.* Ljekarna pavlinskog samostana u Svetom Petru u Šumi (1782-1784). Acta hist med pharm vet 1981(1-2);21:65-72.
21. *Bazala V.* Svećenici kao liječnici. Lijec vjesn 1938;60(9):552-9.
22. *Jurdana S, Uremović V.* Zapis o prvom zdravstvenom radniku u Crikvenici. Acta hist med phar vet 1971;11(1-2):195-8.
23. *Jurdana S, Uremović V.* Zapisi o prvom poznatom kirurgu - pavlinu u Crikvenici. Medicina 1972; 9:95-101.
24. *Rigoni A.* Liber memorabilium. Arhiv župe B.D.M. u Crikvenici (1914-41).
25. *Šerčer A.* Kirurgija. U: Medic encikl 1961;5:580.
26. *Grmek MD.* Povijest medicine. U: Medic encikl Zagreb: Leksik Zav 1963;8:206.
27. *Glesinger L.* Povijest kirurgije u Hrvatskoj do sredine XIX stoljeća. Acta chir iug 1967:14-121.
28. *Bolonić M.* Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije. Senj zbor 1973;5:219-318.
29. *Bogović M.* Pavlini u Senju. Senj zbor 1988;15: 109-20.
30. *Bošnjak M.* Knjižnice pavlina u Crikvenici i Novom Vinodolskom. Jadranski zbornik. Rijeka-Pula: 1969;7:461-80.